

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 343.819.5(497.13)"1941/1945"(049.32)

341.322.5(497.13)"1941/1945"(049.32)

Осврт

Примљен: 05.08.2022.

Прихваћен: 22.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39511

Скривени Холокауст – документи, тумачења и сведочења

Сажетак: Студија *Јасеновац – Аушвиц Балкана* на једном месту обједињује бројне документе, тумачења и сведочења о злогласном систему логора на територији тадашње Независне Државе Хрватске. Иза овог дела, уједно првог тома трилогије, стоји име проф. др Гидеона Грајфа, израелског историчара и универзитетског професора, експерта за изучавање Холокауста, нарочито познатог у светским оквирима по истраживањима везаним за Аушвиц. Посебно је значајан рад аутора и његових сарадника управо на компарацији два синонима зла, где се на адекватан начин може видети размера онога што је неупоредиво мање видљиво у планетарним оквирима, са оним што је постало централна тачка сећања на Холокауст, уз наглашавање специфичности логора Јасеновац и давање ширег контекста кроз друге сегменте. Ово дело подстиче на размишљање и доприноси култури сећања, чиме се испуњава морална обавеза према жртвама, што истиче и ауторски тим.

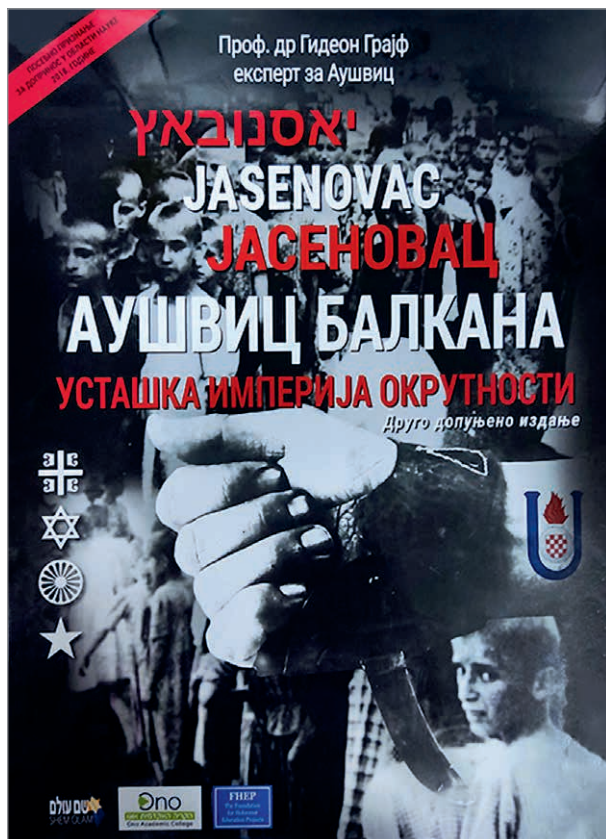
Кључне речи: Јасеновац, Аушвиц, Гидеон Грајф, геноцид, Холокауст

Када се спомене Јасеновац, иако дуже постоји као географски појам, далеко је познатији као историјски појам из четрдесетих година прошлог века – по стравичним злочинима и геноциду на том простору током Другог светског рата. Управо као таква тема и данас је предмет занимања како историчара тако и шире јавности, а с времена на време постаје и део медијске агенде, кроз обележавање годишњица, културне продукте, али и у контексту дневнополитичких садржаја. И, без обзира на све до сада

речено, остао је предмет одређених спорова, лицитирања бројем жртава и слично, па тако и покушаја ревизионизма.

Ради подсећања на старе и изношења нових факата, осам деценија по формирању злогласног система логора (основан у августу 1941, а расформиран у мају 1945. године) на територији тадашње Независне Државе Хрватске, објављено је друго, допуњено издање мултидисциплинарне студије *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, на близу 800 страна, уз бројне

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

фотографије и друге визуелне елементе, као и базу библиографских података за даље истраживање^[2] (Greif, 2021). Иза ове књиге стоји име проф. др Гидеона Грајфа (*Gideon Greif*), док су издавачи Институт за Холокауст „Шем Олам” (Израел), Академски колеџ „Оно” (Израел) и Фондација за пројекте едукације за Холокауст

у сарадњи са Пољским пројектом за рестаурацију јеврејских гробаља – *FNEP* (САД), као и „Књига комерц” за Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Македонију и Србију. Уједно, ова књига је део трилогије о страдању у Јасеновцу др Гидеона Грајфа, а у друга два тома је детаљнија пажња посвећена одређеним сегментима – „Усташко коначно решење пре нацистичког коначног решења” и „Алојзије Степинац, усташки викар: Покрсти се или умри – 101 разлог зашто не може бити светац” (Greif, 2020a; Greif, 2020b).

Ауторитет Гидеона Грајфа

Већ сам наслов првог тома, који је у фокусу овог осврта, говори о застрашујућим размерама злочина у Јасеновцу, свакако и као лакша идентификација односно разумевање на глобалном нивоу за људе којима су непозната или недовољно позната дешавања са ових простора из средине прошлог века, имајући у виду да је Аушвиц најзлоглашенији нацистички концентрациони логор у Другом светском рату, симбол Холокауста. А, управо је Грајф, израелски историчар и универзитетски професор, експерт за изучавање Холокауста, нарочито познат у светским оквирима по истраживањима везаним за Аушвиц. По сведочењима преживелих Јевреја из Аушвица, припадника „Радних одреда”, настала је његова књига *Плакали смо*

[2] Прво издање, *Јасеновац – Аушвиц Балкана. Усташка империја окрућности*, добило је посебно признање за допринос у области науке на 63. Међународном београдском сајму књига 2018. године. (в. <https://www.politika.rs/sr/clanak/414223/Najbolji-izdavaci-Prometej-i-Sluzbeni-glasnik> (приступљено 5. 8. 2022. године)

без суза, која је инспирисала мађарског режисера Ласла Немеша за филм *Шаулов син*, који је добио награду Америчке филмске академије „Оскар“ за најбољи страни филм 2016. године, као и бројна друга филмска признања (Greif, 2020c). Такође, овај признати научник, који се последњих година посебно посветио истраживању догађаја на овим просторима, први је међу концентрационе логоре за истребљење додао Јасеновац и Мали Тростенец, поред шест раније класификованих: Аушвиц, Хелмно, Треблинка, Собибор, Мајданек и Белзец.

У свом залагању за очување колективног памћења и значај студија сећања, између осталог, рекао је:

– Истина о Јасеновцу је од суштинског значаја за нашу генерацију и за генерације које долазе. Протест против истине о Јасеновцу, који је био један од најсуровијих логора за уништење у Другом светском рату, чини неправду жртвима, јер не може се „протестовати против историјских чињеница“. То је као да поново убијамо жртве и као да оправдавамо усташке злочине против човечности.

У ауторском тексту за дневни лист *Политика*, објављеном 17. фебруара 2021. године под насловом „Морамо бити глас невиних жртава Јасеновца“^[3] одакле је претходни цитат, Грајф истиче и опасност покушаја ревизионизма:

– Историјске чињенице не могу бити ствар никаквих „преговора“ нити предмет некакве „договорене историје“. Историјске чињенице су прецизне и не могу бити предмет политизације или неке дневне политике или прања ратних злочина из Другог светског рата;

– Ревизија историје не може се вршити. Јасеновац се заиста догодио. Аушвиц се заиста догодио. Стога морамо уложити све напоре да документујемо злочине које су починили немачки нацисти и усташе.

| 135

Против фашистоидних идеологија нацизма, фашизма и усташтва

Суштина таквог става се налази и на уводним странама књиге *Јасеновац, Аушвиц, Балкана*, у поруци на три језика (српском, хебрејском и енглеском)^[4] уређивачког одбора:^[5]

[3] <https://www.politika.rs/scc/clanak/473126/Moramo-biti-glas-nevinih-zrtava-Jasenovca> (приступљено 05.08.2022. године)

[4] За превод сегмената везаних за хебрејски језик заслужни су Савез јеврејских општина Србије и Душица Стојановић-Чворић, а за енглески и српски језик Хана Познановић.

[5] У одбору уредника, по подацима из импресума, нашли су се: проф. др Това Хартман, декан Академског колеџа „Оно“, Киријат Оно (Израел); др Давид Битон, експерт за јудејске студије (Израел); др Шимон Азулај, експерт за студије Холокауста (Израел); др Хаим Коен, форензички антрополог, Национални институт за форензичку медицину (Израел); проф. др Норјуки Иноуе, студије права, проректор, Универзитет у Кобеу (Јапан); проф. др Кијомитсу Јуи, социолог, Универзитет у Кобеу (Јапан); Ави Мизраки, извршни директор, *FHEP* (САД); Кетрин Горсач, *FHEP* (САД); Мирко Галасо, историчар (Италија); Кнут Фловик Торесен, историчар (Норвешка); Шимел Стефан Краковски (бивши директор архиве „Јад Вашема“); Роуз Стивенсон Гуднајт, потпредседник „Викимедије“, потомак др Давида Албале (САД); проф. др Израел Хершковиц, експерт за анатомију и форензичка испитивања (Израел). Такође, као почасни

– Ова књига није уперена ни против једног народа, религије ни државе, већ против фашистичких идеологија нацизма, фашизма и усташтва. Циљ ове књиге јесте да пробуди свест човечанства о потреби супротстављања свакој расној, религијској и идеолошкој искључивости и повреди људских права. Универзална декларација о људским правима је цивилизацијско достигнуће човечанства у коме су садржане универзалне вредности свих народа света. Порицање злочина је злочин! Овом књигом дижемо глас против ревизионизма злочина у Другом светском рату и сви заједно бранимо универзалне вредности човечанства!

Настављајући увод, Грајф је нагласио да је „Јасеновац дуго времена био сакривени Холокауст” и образложио шта га је додатно подстакло на истраживање и гласан став:

– Као експерт за Аушвиц који је посветио четрдесет година свог живота борби против неонацизма и порицања Холокауста, дубоко сам био забринут и шокиран покушајима садашње хрватске власти да умање пуни обим злочина усташког нацистичког режима током Другог светског рата и покушаја да се бруталности прекрију заборавом (Greif, 2021, str. 11). Нарочито је забрињавајући пораст неоусташтва у срцу Европе.

После више примера из прошле деценије које је навео у прилог том ставу, додао је и следеће:

– Као историчар и потомак преживелих из Холокауста, ја дижем свој глас против баука неонацизма који данас прети Европи, нарочито против најбруталнијег и најозлоглашенијег хрватског усташког неонацизма. Ова књига је посвећена мојем пријатељу, историчару при „Јад Вашему”, Менахему Шелаху, који је био највећи експерт за истраживање Холокауста у бившој Југославији и који је нарочиту пажњу посветио јасеновачком логору смрти, као и мојем Народу и мојим сународницима, Јеврејима свуда у свету, са намером да се очува трајно сећање на јасеновачке мученике који заслужују да буду запамћени у колективном памћењу човечанства.

Такође, да би се предупредиле било какве недоумице, и у уводном и у закључном делу студије се наглашава да ова књига „није књига против Хрвата”, односно да је то „протест против неоусташтва и усташке идеологије мрака и терора” (Greif, 2021, str. 15, 776).

Позив за буђење народима света

Поред Грајфа, већ у уводним сегментима налази се још цитата експерата и изводи из потресних сведочења преживелих, као и сегменти изложбе „Јасеновац – право на заборав”, која је одржана у Уједињеним нацијама у Њујорку, јануара 2018. године, у оквиру обележавања Међународног дана сећања на Холокауст, а која се прожима и кроз

чланови су наведени: Моше Ха-Елион, председник удружења преживелих логораша и члан Међународног комитета за Аушвиц, „Јад Вашем” дирекције; Мордехај Чихановер, преживели из Аушвица; др Давид Алкалај, преживели дечији логораш, Раб и Паг; Ева Костабел Дојч, преживели дечији логораш, Сисак; Јелена Бухач Радојчић, преживели дечији логораш, Јасеновац, спасена захваљујући Дијани Обексер Будисављевић; Гојко Рончевић Мраовић, преживели дечији логораш, Јастребарско; Милинко Чекић, преживели дечији логораш, Јасеновац, којег је такође спасла Дијана Обексер Будисављевић (в. Greif, 2021, str. 7).

наставак књиге. Такође, ту се налази ауторски текст проф. др Давида Битона (*David Biton*), под називом „Позив за буђење народима света”, где се, између осталог, наводе и следеће поруке:

– Јасеновачке жртве и страдалаштво ни су и не смеју да буду само питање региона, па ни само историчара и академске и уметничке елите света, већ сваког понаособ, без обзира на интересовања и струку којом се бави. То је једноставно људско питање. На планети постоји само једна подела: на људе и нељуде, односно на оне који су човечни и оне који су нечовечни. Свако од нас има избор, да буде човек или нечовек, без обзира на околности у којима се налази, јер нечовечност нема оправдање. Нечовечност, зверство и крволочност су одлике животиња, а човек, када дође у фазу бестијалности, престаје да буде човек. Ствари су измакле контроли у Другом светском рату, у време владавине нацизма и усташтва;

– Дакле, не ради се о тамо неким људима са Балкана који „мрзе једни друге”, као што ни питање рехабилитације и канонизације усташког надбискупа Алојзија Степинца није „само” неко тамо питање две локалне цркве у Југоисточној Европи. Питање Јасеновца је зато суштинско питање како свих Срба, Јевреја, Рома, Хрвата и антифашиста, тако и читавог света, и пре свега питање подизања свести о потреби спречавања неофашизма, јачању капацитета антифашистичке јавности и допринос напорима Уједињених нација, као историјској организацији за

очување мира и слободе народа. То је питање одбране универзалних вредности против опасног преседана у ревизији и рехабилитацији неосташтва који би могао да охрабри неонацисте широм света (Greif, 2021, str. 13–15).

Компарација Аушвица и Јасеновца

Књига се може поделити на више целина, које обухватају прошлост и садашњост, с тим да се одређени садржаји, за које је ауторски тим сматрао да су кључни, сусрећу у различитим поглављима. Оно што даје посебан значај је управо компарација два синонима зла, названа „фабрикама смрти”, где се на адекватан начин може видети размера онога што је неупоредиво мање видљиво у планетарним оквирима са оним што је постало централна тачка сећања на Холокауст.^[6] Између осталих, закључци су:

– Аушвиц је развијен са великом пажњом посвећеном монструозној индустријализацији убијања и мучења. Безлични методи убијања у Аушвицу су се пре свега заснивали на познатом говору који је одржао вођа СС трупа, Хајнрих Химлер, у којем је нагласио следеће: „Ми никада нећемо упрљати своје руке, ми ћемо остати чисти.” Потреба да се остане чист усмеравала је понашање немачких нациста који су водили логоре. Немачки нацисти били су вероватно најокрутнији, најбестијалнији и најсадистичкији људи на овој планети јер су циљеви СС чувара били да створе патњу. За ово су ишли у шко-

[6] Истакнуто је да је површина логора Аушвиц била 40 километара квадратних, односно приближно 25 фудбалских стадиона, а да је површина Јасеновачког логора износила 240 километара квадратних, односно приближно 150 фудбалских стадиона (в. Greif, 2021, str. 128, 418–419).

ле, где су учили како да не показују милост и саосећање и како да буду што окрутнији. Они су били добри ђаци и усавршили су вештину свирепости;

– С друге стране, усташе су биле веома срећне да запрљају своје руке и, када је крв њихових жртава бојила у црвено њихове руке, они су били задовољни, а нарочито у најозлоглашенијем и најбруталнијем од свих логора уништења у Другом светском рату – Јасеновцу;

– Оба ова логора били су крвави, убилачки и свирепи, и док можда постоје неке разлике у методама, резултати су били исти – и Аушвиц и Јасеновац постали су отелотворење смрти савести и самилости и персонификација потпуног занемаривања достојанства човека и светости људског живота (Greif, 2021, str. 126).

„Коначно решење” пре „коначног решења”

Фокусирајући се на шири контекст дешавања на подручју Југославије, уз историјски пресек настанка НДХ и односа са фашистичком Италијом и другима, као и еволуције усташтва, изложена је генеза систематске припреме геноцида, поткрепљена бројним подацима и фото-документима, кроз наслов „Расна теорија и расно законодавство”, после чега следи „Коначно решење пре коначног решења”, где се говори о дефиницији геноцида у Другом светском рату. Потом, кроз више сегмената, говори се о „Усташком коначном решењу пре нацистичког коначног решења”, посебно о „Гудовцу 1941 – путу злочина”, затим о „Коначном решењу јеврејског питања у НДХ” и „Еволуцији

усташког антисемитизма” и документују бројни докази и издвојени примери судбина јеврејских породица на том простору. О генези злочина се говори и кроз „Коначно решење српског питања”, односно „Почетак масовне ликвидације Срба” (где се наводи да се коришћењем документације дошло до процене да је 180.000 Срба убијено од 13. априла до 26. јуна 1941. године) и „Масовне ликвидације на путу до Јасеновца”, затим и „Коначно решење ромског питања у НДХ” (Greif, 2021, str. 253). Имајући све то у виду, Грајф је нагласио следеће:

– Усташко коначно решење је започето пре нацистичког коначног решења. Досије о усташким злочинима сачињен од стране нацистичког Гестапоа шокантан је и непобитан доказ да су злочини почињени од стране хрватских усташа превазилазили бруталност нацистичких метода (Greif, 2021, str. 158).

Такође, значајно је и то што је у овој књизи, на једном месту, описан развој концентрационог логора, његова структура и функције, услови живота у логору, начини на које је функционисала „индустрија смрти”, да би у каснијим поглављима било истакнуто и следеће:

– Једна од специфичности логора у НДХ је и та што су логори вођени ван непосредног немачког и италијанског утицаја. Фашисти Италије и Немачке су се често бунили против усташа управо због вођења логора. Нацистички режим је захтевао да усташе усвоје антисемитске расне политике и прогоне Јевреје. Павелић и усташе су прихватили нацистичке захтеве, али њихова расна политика усмерена је била пре свега на елиминисање српског, јеврејског и ромског становништва (Greif, 2021, str. 479).

Историјски архиви Италије, Норвешке и Немачке

Управо су историјски архиви више других држава, поред оних са простора некадашње Југославије и Израела, кроз истраживања међународне експертске групе *GH7* против ревизије историје и за заштиту културе сећања, са Гидеоном Грајфом на челу, још један прилог у корист закључака изведених у овој књизи.

Када је реч о немачком утицају на овим просторима, наводи се да су „немачки водећи политичари, дипломате, изасланици и високи официри Вермахта на почетку безрезервно подржавали усташки покрет, као и њиховог вођу, Анту Павелића”, односно да је „пре свега, Павелић уживао подршку немачког ’Фирера’, Адолфа Хитлера лично, а Хитлер га подржавао у његовој нетолерантној антисрпској политици” (Greif, 2021, str. 684). Такође, даље се наводи и да је с временом дошло до промене таквог става:

– Након првих усташких крвавих масакра, поједини немачки званичници и официри почели су да се дистанцирају од усташа, а након масовних усташких злочина, они ће се чак згражавати над усташким нечовечним зверствима (Greif, 2021, str. 684).

Истраживачки тим је упознао и ширу јавност, имајући у виду да је фокус најчешће далеко од севера Европе, да су затвореници из Јасеновца стигли и до Норвешке:

– Током Другог светског рата, више од 4.000 заробљених мушкараца је послато из Србије и

Независне Државе Хрватске у Норвешку. Више од 90% затвореника су били Срби. Многи од њих су дошли из Јасеновца, а потом продати од усташа као робље за немачку ратну машинерију. Један од примера су српски сељаци из Јабланца који су ухапшени у априлу 1942. године и послати у Јасеновац, док су жене, деца и старци побијени. Мушкарци и младићи способни за рад послати су у Норвешку да раде као робови. 113 сељака из Јабланца су сахрањени на норвешком тлу. Услови у логорима у Норвешкој су били ужасни, многи су умирали од злостављања, глади и хладноће. У неким од тих логора број жртава је достигао и 75% (Greif, 2021, str. 698).

Када је реч о италијанским изворима, у бројним истакнутим сведочењима забележеним у књизи, налази се и следећи, који потврђују згроженост италијанских војника и власти размерама злочина њихових савезника:

– Покољи које врши усташки режим изазивају ужас код италијанских војника, који се, кршећи принцип своје ненадлежности коју је потврдио Рим, често супротстављају зверствима Поглавникових кољача, а у неколико случајева стају у заштиту прогоњених Срба и Јевреја. [...] У зони Госпића, (помоћни официр) Абате интервенише да би спасио од усташких војника групу српских жена и деце, и због тога бива убијен од хрватских војника, од којих тројица одговорних за његову смрт [...] бивају убијени од стране италијанских трупа – Марко Аурелио Ривели у књизи *Надбискуп геноцида*, 1999^[7] (Greif, 2021, str. 702).

[7] в. Rivelli, 1999.

Такође, наглашене су и речи Рафаелеа Казертана, италијанског министра у Загребу:

– Италијанске трупе пружају очите и сталне доказе саосећања са Србима и Јеврејима, штитећи их од усташких окрутних прогона и помажући им да се својим добрима пребаце преко границе (Greif, 2021, str. 704).

Посебност злочина: методи убијања и логор за децу

О стравичним мукама које су доживели затвореници говори 57 класификованих усташких метода понижавања, убијања и мучења до смрти у Јасеновцу, по сведочењима преживелих, подељених у пет сегмената:^[8]

– директни начини убијања жртава: давлeње у реци, тровање цијанидом, убијање чекићем, убијање маљем, убијање секиром, убијање српом, вешање, одсецање главе, масовно убијање „србосјеком”, гушење рукама, пререзивање гркљана, пробадање ножем до смрти, вађење срца из жртве, устрељивање, премлаћивање насмрт гвозденим шипкама, убијање трудница струјом;

– мучење жртава које у већини случајева доводи до смрти: бацање живих жртава у јаме, спаљивање живе жртве (поливање бензином), масовно спаљивање у пећима, набијање на колац, кување живих у казанима за сапун, вађење органа из живих жртава, бацање жртава псима

и свињама, бичевање до смрти, драње коже жртава, гажење до смрти, укуцавање ексера у главу, комадање тела жртава, копање очију, разпињање (са укуцавањем ексера), одсецање тестиса, ломљење костију, премлаћивање, набијање ексера под нокте, везивање жртве и њено ваљање по дасци са ексерима, вешање за ноге, организовање гладијаторских борби (брат на брата), засецање ради пијења крви, оживање ногу логораша букагијама (гвозденим ланцима), тровање хране каустичном содом, прогоревање жртве лемилицом;

– посебни начини убијања и мучења жена: вађење фетуса из стомака трудних жена, силовање и набијање на колац, силовање и одсецање дојки, силовање и стављање живих пацова у гениталије, силовање и стављање опушака у гениталије;

– посебни начини убијања и мучења деце: разбијање дечије главе о зид, разбијање дечије главе маљем, набијање деце на бајонет, ослепљивање деце тако што су терана да гледају сунце;

– стављање жртава у услове који несумњиво узрокују тешке болести и смрт: изгладњивање, држање затвореника без воде, недостатак тоалета, потпуно нехигијенски услови који директно доводе до заразних болести, стимулисање на канибализам у условима крајњег изгладњивања, робовски рад до смрти, смрзавање.

[8] Истакнуто је да је реч о анализи др Израела Хершковица (Israel Hershkovitz), професора анатомије и антропологије, форензичара и консултанта Међународне експертске групе GH7 из Израела, на основу истраживања проф. др Гидеона Грајфа, историчара и експерта за фабрике смрти, директора GH7 (в. Greif, 2021, str. 323–325).

Међу потресним сведочењима, налази се и реченица рабина Цадика Данона, једног од преживелих логораша Јасеновца:

– Када бих се поново родио и морао да идем у Јасеновац, са „задовољством бих извршио самоубиство” (Greif, 2021, str. 591).

Посебна пажња је посвећена специјализованом сегменту, логору за децу, где су наведени и следећи елементи, којима ауторски тим указује на размере злочина:

– Врхунац усташког злочина против човечности свакако представља успостављање посебног концентрационог логора смрти за децу (Greif, 2021, str. 382). Три таква логора су постојала: Сисак, Јастребарско и Јасеновац. У овим логорима око 20.000 деце је убијено или је умрло због недостатка услова за живот. Таквих логора никада раније није било и чак ни нацистичка Немачка није оснивала логоре само за децу;

– Још један аспект нацистичке и усташке идеологије био је окрутни, демонски покушај да створе нову генерацију деце која би била образована тако да постану поклоници ових злочиначких идеологија. Систем за постизање тог циља укључивао је слање те деце у посебне образовне институције где је вршена индоктринација у таквим идеологијама. Процес индоктринације су спроводили експерти који су испирали мозгове деци, која нису имала никакве одбрамбене механизме. Као део процеса покатоличења српске деце и прављења добрих усташа, деци су давана нова имена и морала су да забораве своју веру. Давана им је нова личност. Логор Јастребарско био је место где

су деца присилно образована у усташкој идеологији.

Лица зла и примери наде

Иза поменутих злочина налазе се конкретна имена и лица, а неки од њих су пописани и у књизи *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, названи и „весницима смрти јасеновачког рашчовечења”, кроз кратке податке или дуже осврте на њихове злочине и судбине, као и на чињеницу да је значајан број избегао хапшење и суђење преко тзв. пацовских канала (Greif, 2021, str. 291, 506). На челу НДХ се налазио Анте Павелић, о којем се у књизи наводи и следеће:

– Анте Павелић је један од највећих масовних убица у Другом светском рату – Ефраим Зуроф, директор Центра „Симон Визентал” из Израела (Greif, 2021, str. 526);

– Док смо разговарали, посматрао сам једну корпу од врбовог прућа, која се налазила на столу, лево од Поглавника. Поклопац је био подигнут, видело се да је корпа пуна плодова мора, тако ми се чинило, рекао бих остриге али ослобођене љуске [...] Казертано (италијански министар у Загребу) ме је погледао, намигнувши: „Свидела би ти се права супа од острига, је ли?” „Јесу ли то остриге из Далмације?”, упитао сам Поглавника. Анте Павелић је подигао поклопац корпе и, показујући ми те плодове мора, ту лепљиву и желатинасту масу острига, рекао, уз онај добродушан и уморан осмех: „То је поклон мојих верних усташа: двадесет килограма људских очију” – Курцио Малапарте, италијански новинар и дипломата, говорећи о

свом сусрету са Павелићем 1941, што је забележено у његовој књизи *Kaputt*^[9] (Greif, 2021, str. 706).

Посебан сегмент је посвећен улози Католичке цркве тих година у животу и поступцима НДХ, ултимативном пројекту „покрсти се или умри”, пре свега (и кроз посебан том трилогије) улози Алојзија Степинца, загребачког надбискупа и кардинала, подацима и ставовима о његовој објективној одговорности, контроверзама око питања канонизације и супротним примерима делања других људи у том периоду (Greif, 2020b) Грајфов став по том питању је јасан:

– Нема више сумње да је Степинац знао да су жива деца бацана у ватру и креч у Јасеновцу. На основу ове чињенице и још 11 кључних тачака он никада не треба да буде проглашен свецем, будући да је био сâм „анђео смрти” (Greif, 2021, str. 164).

Са друге стране, у књизи се налазе и примери оних који су ризиковали живот како би спасили што већи број деце, нагласивши како су „доказ да и у мрачним временима људски дух и милосрђе не умиру”:

– Занимљива заједничка тачка у повести јеврејске и српске деце јесу покушаји добронамерних људи у Србији и у окупираној Европи, нарочито у Пољској, да спасу јеврејску и српску децу од сигурне смрти (Greif, 2021, str. 385). Упечатљива прича о Јасеновцу представља и часни покушај Дијане Будисављевић. Ова жена је спасла 12.000 српске и јеврејске деце, ризикуюћи сопствени живот. Дијана Будисављевић

припада групи најчаснијих људи у историји, који нису могли да поднесу да мала, недужна деца умру страшном смрћу. Одлучивши да ће учинити све да их спасе, искористила је своје аустријско порекло да храбро спасе децу, користећи софистициране методе којима би им дала нови живот;

– Слична прича говори о јеврејској деци која су била заробљена у варшавском гету, гладна и болесна. Пољакиња Ирена Сендлерова је одлучила да помогне деци и то јој је успело, спасивши њих 2.500. Она је ухапшена у октобру 1943. и Гестапо ју је испитивао како би открила имена деце коју је спасла, али није поклекла и није одала њихова имена. Осуђена је на смрт, али је успела да побегне потплативши чувара. За своје велико дело, Сендлеровој је додељена титула „Праведник међу нацијама“ коју даје „Јад Вашем” у Јерусалиму и постала је почасни грађанин Израела.

Покушаји ревизионизма и лицитирање бројем жртава

Гледајући у ближу прошлост, у књизи се налази и издвојени део посвећен операцијама „Олуја” и „Бљесак” из 1995. године, кроз контекст „понављања тачка историје” и етничког чишћења. Такође, подсећа се и на одређене недопустиве симболе, на усташке и србофобне покличе који се могу видети и чути на манифестацијама почетком августа, односно у периоду када се у Хрватској слави дан победе (док се у Србији и

[9] в. Malaparte, 1946

на подручју Републике Српске обележава дан жалости). Уз то, на почетку тог поглавља књиге истакнута је следећа порука:

– Народи који не науче лекције из историје и не негују културу сећања на патњу у Другом светском рату ризикују да понове историјске грешке (Greif, 2021, str. 709). Највеће етничко чишћење у Европи после Другог светског рата поново се десило над Србима.

Управо се посебан сегмент, истакнут већ на почетку књиге, бави забором и покушајима ревизионизма, па тако носи назив „Баук нацизма поново прети Европи“, кроз садржај са истакнутим следећим насловима: „Усташка комеморација у Блајбургу – покушај стварања мита о 'усташким мученицима.' Највеће нацистичко окупљање у Европи“, „Марш смрти“, „Марш живих“ и „Проблем институционализованог неоусташтва у Хрватској“. Следе сегменти под следећим издвојеним насловима: „Суочавање са прошлошћу“ („Дан када је у знак пијетета клечао Вили Брант – *Kniefall von Warschau*“, „О ревизионизму: 'За дом спремни' и Блајбург“ и „Меморијална плоча Алојзију Степинцу у Јерусалиму“), „Апел и петиција председничког савета Светског јеврејског конгреса хрватској влади“ и „Порука председника Израела (изводи)“, где Рувен Ривлин говори о „Јасеновцу као Аушвицу Балкана“, као и обраћање Алоне Фишер Кам, амбасадорке Израела у Србији, приликом отварања изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, односно осуда хрватског документарног филма *Јасеновац – истина*, редитеља Јакова Седлара, кроз отворено писмо Зине Калај Клајтман, амбасадорке Израела у Хрватској.

И на самом крају, у закључном делу, истиче

се значај залагања за универзалне вредности човечанства и захвалност борцима против фашизма:

– Човечанство се кроз декларације Уједињених нација залаже за универзалне вредности човечанства, а борба против усташтва није и не може бити борба појединаца и група, она мора бити јединствена и солидарна као и борба против нацизма, расизма и сваког другог фанатизма са којима се свет данас суочава (Greif, 2021, str. 776).

Говорећи о „контроверзама, ревизионизму и намерном умањивању броја жртава“, Грајф са сарадницима наводи различите изворе, доказима потирући ревизионистичке ставове и документујући размере злочина. Тако се у рекапитулацији најчешће наводи да је у Јасеновцу страдало 700.000 људи, као процена Менахема Шелаха, историчара у „Јад Вашему“, експерта за Холокауст у Југославији, затим *Пинкас Хакехилот* – енциклопедије Јеврејске заједнице у Југославији, као и „Спомен-подручја Доња Градина“, док званична *Енциклопедија Југославије* (Загреб, 1962) говори да је било преко тог броја, а процене нациста иду у размери 600.000–700.000 (Greif, 2021, str. 428–445). Процене међу преживелима крећу се и до 1.400.000 жртава. С друге стране, наведено је да је цифра од 83.000 процена „Спомен-подручја Јасеновац“, а да је бивши председник Републике Хрватске Фрањо Туђман број жртава проценио на 3.000–4.000.

Ауторски тим истиче како, „колико год да је важан, број жртава се не сме сматрати најважнијим елементом стварности коју су

представљали Аушвиц и Јасеновац” (Greif, 2021, str. 410). Уз то, као опомињућа чињеница наведено је да се никада неће сазнати прецизан број убијених у Јасеновцу из више разлога, односно имајући у виду и следеће жртве: оне који су нестали у дубинама Саве, а којих је било толико да су тела динамитом дизана у ваздух како би се прокрчио пловидбени пут нацистичким ратним мониторима; оне који су спаљени у Пичилијевој пећи; оне који се никада нису родили јер су извађени из утроба својих мајки; оне који су скувани за сапун у казанима; оне који су разапети и ексерима заковани на тополу ужаса у Доњој Градини да полако умру и да им тела комадају животиње; оне којима су 1945. године усташе ископали гробове, те бензином спалили посмртне остатке да би уклонили трагове свог злочина; оне којима су кречом уништени посмртни остаци у масовним гробницама (Greif, 2021, str. 23, 448).

Спречавање манипулације прошлошћу у садашњости – за будућност

„У завршници књиге *Модерносѝ и Холокаустѝ*, у пренесеном поговору из издања 2000. годи-

не, под називом ’Дужност присећати се – али чега?’, Бауман подсећа на речи Џорџа Орвела (*George Orwell*) и истиче да ’ако Орвел има право када тврди да контрола прошлости омогућује контролу будућности, императив је за добро те будућности да се онима који контролишу садашњост не допусти да манипулишу прошлошћу на начин који има изгледа да учини будућност негостољубивом за човечанство и ненастањивом”^[10] (Вајић, 2022, str. 126).

Управо сличну поруку шаље и ауторски тим студије *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, који истиче значај меморијализације Јасеновца и културе сећања уопште, па у закључку наводи:

– Уколико се о томе не буде причало, будуће генерације неће бити у могућности да препознају зло које се крије иза идеја које као каква змија отровница само чекају прави тренутак да опет изађу на светлост дана у истом или нешто измењеном облику (Greif, 2021, str. 772).

Због тога ова студија представља једно од дела која подстичу на размишљање и доприносе култури сећања, уз моралну обавезу према жртвама. Уједно, публикује на једном месту капиталну грађу – документе, сећања, анализе, уз опомену да се зло какво је донео Јасеновац као историјски појам, али и Други светски рат уопште, више никада не понови.

References / Литература

- Bajić, P. (2022). A Guide to Defending Humanity. *Napredak*, III (1), 123-126. doi: 10.5937/napredak3-36843. [In Serbian]
- Bauman, Z. (2017). *Modernity and the Holocaust*. Zagreb: TIM press. [In Croatian]
- Greif, G. (2020a). *Ustasha final solution before Nazi final solution*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian]
- Greif, G. (2020b). *Alojzije Stepinac, ustashas’ vicar - Convert or die: 101 reason why he cannot be a saint*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian]
- Greif, G. (2020c). *We Wept Without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*. Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]
- Greif, G. (2021). *Jasenovac - Auschwitz of the Balkans (second edition)*. Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP; Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]
- Malaparte, C. (1946). *Kaputt*. New York: EP Dutton & Co.
- Rivelli, M, A. (1999). *The Archbishop of Genocide: Monsignor Stepinac, the Vatican and the Ustasha Dictatorship in Croatia, 1941-1945*. Nikšić: Jasen. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

- <https://www.politika.rs/scc/clanak/473126/Moramo-biti-glas-nevinih-zrtava-jasenovca>
<https://www.politika.rs/sr/clanak/414223/Najbolji-izdavaci-Prometej-i-Sluzbeni-glasnik>

Predrag Đ. Bajić

Faculty of Sport
Union-Nikola Tesla University
Belgrade (Serbia)

Hidden Holocaust – Documents, Interpretations and Testimonies

Summary

146 | The study *Jasenovac – Auschwitz of the Balkans* gathers in one place numerous documents, interpretations and testimonies about the notorious camp system in the territory of the former Independent State of Croatia. Behind this book, at the same time the first volume of the trilogy, stands the name of Professor Gideon Greif, PhD, the Israeli historian and University Professor, expert for research of the Holocaust, particularly known worldwide for his research regarding Auschwitz. It is due to the comparison itself of two synonyms of evil, where the scale can adequately be seen of what is immeasurably less visible in the planetary framework, with what has become the focal point of the Holocaust remembrance, that the work of the author and his associates is of particular importance, with the emphasis on the specific features of Jasenovac camp and giving a broader context through other segments. This work encourages thinking and contributes to the remembrance culture, thus fulfilling the moral obligation towards the victims, which is also stressed by the author's team.

Keywords: Jasenovac, Auschwitz, Gideon Greif, genocide, Holocaust